

УДК 27-248.3(щ44)

**ВАСИЛІАНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ 1950-х рр.:
РУКОПИСНА МОЛИТВА-ПОСЛАННЯ СЕСТРИ ПАРФЕНІЇ
(ЧСВВ) 1954 р.**

АРТУР ІЖЕВСЬКИЙ

*Інститут народознавства НАН України
відділ мистецтвознавства
проспект Свободи, 15, Львів, Україна, 79000*

Письмове звернення сестри ЧСВВ Парфенії до своєї добродійки п. Софії, датоване 1954 роком, є важливим історико-мистецьким документом. Цей документ свідчить про підпільну душпастирську діяльність сестер василіанок у Львові в часи панування комуністичного режиму. Основна ідея документа – кожен повинен нести свій хрест.

Ключові слова: *монахи василіани, підпілля, рукопис, послання, молитва, сестра Парфенія.*

Актуальність дослідження проблематики релігійного мистецтва часів переслідування УГКЦ та домінування з боку державних структур атеїстичної ідеології і політики пов'язана з важливими сторінками історії України, з проблематикою відтворення механізмів діяльності церкви в підпіллі.

Поставлення проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Незважаючи на активне переслідування і закриття монастирів радянським режимом у 1950 рр., греко-католицька церква знаходила вірних поборників навіть серед простих монахів василіан.

Прикладом такої діяльності є письмове звернення сестри ЧСВВ Парфенії (в оригіналі Партенії) до своєї добродійки п. Софії, датоване 1954 роком¹. Лист виконано у формі послання, привітання в день іменин, молитви за долю конкретної особи. Основна ідея документа – це те, що кожен повинен нести свій хрест, не зважаючи на тодішні лихоліття.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор (огляд історіографії). В науковий обіг послання сестри Парфенії автор цієї статті ввів вперше в 2010 р. у зв'язку з дослідженням теми панцизняних хрестів у графіці Галичини². Однак серед загального ряду досліджуваних ілюстрацій XIX – поч. XX ст. цей рукопис розглядався як особлива рефлексія образів минулої епохи на тлі творчих мистецьких пошуків в умовах сталінського режиму. Тоді ж до поданого ілюстрованого твору виявив інтерес о. др. Севастіян Дмитрух, керівник наукового дослідницько-реставраційного центру і музею УГКЦ «Студіон».

На подібні артефакти звертає увагу заступник директора музею «Тюрма на Лонцького» Вікторія Садова – тема свободи разом з боротьбою за громадянські права

¹ *В день Ангела Високопреподобній і Найдорожій П. Добродійці Софії! Жертує свої молитви любяча і вдячна с. Партенія ч.св.ВВ. дня 30.IX. 1954 р. рукопис і текст. Ілюстрація – Папір. Кольорові олівці. Чорнило, перо. Львів, 30.IX.1954. – 2 арк. – місцезнаходження родинний архів А. Іжевського.*

² Артур Іжевський, *Панцизняні хрести як символи свободи і графіка Галичини др. пол. XIX ст. – першої пол. XX ст.* Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Кн.ІІ. (Львів, 2010), 659–669.

включає проблематику свободи совісті, релігії, творчості, навіть якщо автори релігійних послань не зазнали юридичних чи будь-яких переслідувань з боку радянських органів через: 1. Конспірацію. 2. Постановлення проблеми так, щоб не уможливити юридичні підстави для переслідування.

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання цілей статті (поставлення завдання).

Причиною детальнішого наукового дослідження рукописного послання сестри василіанки Парфенії є потреба реконструювати ті умови підпілля, в яких творився документ, показати життя в родині адресата у зв'язку з діяльністю підпільної УГКЦ від 40-х до початку 1960-х рр., по можливості наблизитися до розкриття таємниці особи сестри Парфенії та інших творців оригінальних артефактів релігійного змісту, проаналізувати послання с. Парфенії як духовне пророцтво і як вияв українських національних мотивів. Також важливо показати духовний і мистецький зв'язок з графічною і рукописною творчістю греко-католицького духівництва минулих епох (XVIII – поч. XX ст.) Актуальним є і порівняння з загальними мистецькими тенденціями в Україні, проблема співіснування офіційного і самодіяльного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Сестри василіанки у Львові вже на зламі XIX–XX ст. були задіяні до ідеї українського національного відродження. Така позиція стала причиною розриву угоди про оренду приміщення для монахинь в Народному домі, керівництво якого довгий час перебувало під впливом москвофільства³.

Не винятком стали для сестер василіанок і часи сталінського режиму. Релігійна стійкість навіть звичайних рядових монахинь давала великий духовний приклад для простих мирян, які залишалися вірними УГКЦ⁴.

Правда, треба сказати, що в той нелегкий час навіть звичайні відносно малоосвічені монахині могли відігравати зв'язкову роль з підпільним керівництвом церкви. Це ґрунтувалося на особливому постулаті церкви, засвідченому в книжці отців редемптористів, виданій ще до війни⁵, що Ісуса може любити кожен, як вчений, так і не вчений.

Історія сестер Пашивят з села Тростянець Добромільського (тепер Сяніцького) повіту Анна, Софія і Вікторія має свої паралелі з УГКЦ і василіанами. Найраніше до Львова приїхала найстарша Анна – на початку 1930-х рр. Вона працювала покоївкою. Софія і молодша Вікторія працювали продавчинями у крамниці українського кооперативу «Маслосоюз». Пізніше Софія вийшла заміж за односельця, а Вікторія – за випускника Вищої технічної школи.

Іван Білик, майбутній чоловік Вікторії, уродженець Крехова і послушник місцевого василіанського монастиря, далі переїхав до Львова і став залізничником. Улюблений його храм у Львові – церква Св. Онуфрія, що належить ЧСВВ.

У часи воєнного і повоєнного лихоліття родини Ніштуків, Пеліканів і Біликів трималися дуже дружно через заміжжя у Львові трьох сестер Анни, Софії та Вікторії. Державної зарплати на прожиття не вистачало, тому життєво потрібно було садити городи,

---

³Ірина Орлевич, «Взаємини митрополита Андрея Шептицького з русофілами наприкінці XIX – поч. XX ст.,» *Історія релігій в Україні : науковий щорічник*. Кн.І. (Львів, 2016), 340.

⁴Ольга Маслій, «Ліквідація жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині (друга половина 1940-х рр.),» *Історія релігій в Україні : науковий щорічник*. Кн.І. (Львів, 2016), 626–634.

⁵О. Йосиф Схрейверс Ч. Св. ІЗБ. *Вчені і невчені можуть любити Ісуса.: Хто може любити Ісуса: Ісусе люблю тебе!* (Збоїска: Друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1930), 5–11.

майструвати і продавати дитячі візки тощо. Як згадує найменша донька Вікторії Дана, прийнято було ходити один до одного в гості і вітати з Днем Ангела. Натомість я пам'ятаю слова Вікторії, що уродини в рідному селі Тростянці не прийнято було якось відзначати. Дійсно святами вважалися Різдво та Великдень, для дітей було ще свято Св. Миколая. Дуже теплими були спогади Вікторії про митрополита Андрея Шептицького – вона бачила його особисто під час Служби у львівському соборі Св. Юра 1944 року, – хоч Владика правив через хворобу сидячи, однак випромінював особливе світло. 1948 року, коли у Вікторії народилася третя дитина – її охрестили в церкві, яка формально належала вже Московському патріархату. Однак до Першого причастя в середині і наприкінці 1950-х рр. дітей готували в традиціях греко-католицької Церкви, що відчувається з фото. В релігійній молитовній практиці використовували як ікони східної традиції, так і характерні римокатолицькі образи. Старшу доньку Вікторія віддавала заміж 1959 року у львівському римокатолицькому кафедральному соборі Небовзяття Св. Діви Марії, де церемонію вінчання вів колишній в'язень о. Рафал Керницький. Зі спогадів це було поєднання греко-католицького та латинського обрядів.

Можливо, з того або ранішого часу серед паперів і листів Вікторії з'явилася мальована від руки аквареллю вітальна великодня листівка з побажанням «Wesolego Alleluja!» (Веселих свят) (рис. 1).

Серед іншої літератури в родині сестер була релігійна довоєнна, рідко технічна (для чоловіків). Художню літературу бралось зі шкільних та державних бібліотек. Життєва доктрина полягала в чіткій релігійній християнській позиції з декларуванням нерозуміння сучасної політики. Через те Вікторія заборонила старшій доньці Дарії вступати в комсомол.

Тільки заміжжя старшої доньки і народження сина дозволили розвиватись кар'єрі службовця.

Рис. 1. Мальована від руки аквареллю вітальна великодня листівка з побажанням «Wesolego Alleluja!»

Внука Володимира-Едуарда Вікторія та Іван Білики вирішили охрестити вдома. Це було 1960 р. Для цього вони запросили підпільного греко-католицького священника о. Йосипа Годунька, який до ЧСВВ вступив у Крехові наприкінці 1920-х рр. Тоді ж у Крехові був послушником Іван Білик, майбутній Вікторійн чоловік. До 1945 року о. Йосип Годунько легально служив священником у парафіяльній для родини Біликів церкві Петра і Павла у Львові. Потім за непокору його було вислано на каторгу до Норильська. Після повернення 1953 р. о. Йосип продовжив практику душпастирства у Львові нелегально. Окрім того, він використав досвід поліграфіста при Жовківській друкарні ЧСВВ для підпільного друку релігійного самвидаву. Старший колега о. Йосипа Годунька о. Іван Ключ у 1940-х – на поч. 1950-х був парохом тієї ж церкви Св. Петра і Павла, формально прийняв зверхництво московського патріарха. Далі він правив у церкві Св. Миколая, яка була парафіяльною для середньої з сестер Пашивятів Софії Пелікан.

Ось такі обставини повертають нас до аналізу основного артефакту нашого дослідження рукописного та мальованого від руки послання сестри ЧСВВ Парфенії в День Ангела п. добродійці Софії. Судячи з виразного змісту тексту, нерівного за каліграфією характеру почерку, можна припустити, що авторка зазнала значних випробувань вже до 1954 р. (рис. 2).

Текст досить завуальований в суто релігійному дусі. Ідея послання полягає в тому, що кожна людина має нести свій хрест до кінця. Непросту і нелегку долю Софії обіцяє с. Парфенія. Непроста Софіїна доля була в минулому. За родинною легендою її ще зовсім молоду мати збиралася видати заміж за старшого чоловіка, майстра-шевця. Тоді Софія втекла від такого для себе нещастя до Львова слідом за найстаршою сестрою Анною. Однак згодом вона не змогла уникнути лихої долі жінки, матері, яка незабаром після того пам'ятного 1954 року втратила чоловіка, а за 28 років їй довелося поховати власного старшого сина. Тому в посланні с. Парфенії прочитується пророчість щодо Софіїного тяжкого земного хреста.

В цю пору хрест сприймається антикомуністичним, антидержавним символом. Тому коли художники створювали для поширення вітальні листівки, то старалися зобразити інші нейтральні предмети. Наприклад, це можна спостерігати у вищезгаданій листівці* з побажанням «Wesolego Alleluja!», де про наближення Великодня сповіщає Ластівка⁶. Вербові баськи, пасхальні яйця, зозулька – сонечко додають роботі затишної камерної атмосфери. Адже зображення виконане в кольорі аквареллю, у ніжній теплій гамі. Такого типу листівки поширювали серед віруючого населення Галичини в складний повоєнний час. Користуючись скромними засобами художник відтворив дух свята.

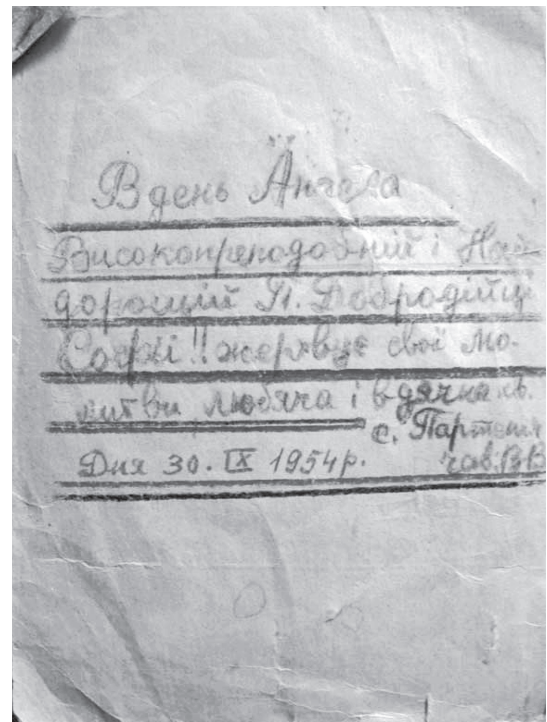

Рис. 2. Мальоване від руки послання сестри ЧСВВ Парфенії в День Ангела п. добродійці Софії

* Для розмноження цієї листівки використовували чорну кальку для контуру рисунка, фарбами розмальовували кожний примірник листівки.

⁶ Монограміст «Н.В.» Великодня листівка з написом «Wesolego Alleluja!» – папір, акварель, чорнило, перо. Львів другої половини 1940 – початку 1950 рр. Родинний архів Артура Іжевського.

Однак коли йшлося про щось більше, ніж святкове привітання, про молитву, про сакральний образ, то тут митці з лав забороненої церкви були безкомпромісні. Таким прикладом власне є духовне послання монахині Чину св. Василя Великого сестри Партенії «В день Ангела Високопреподобній і Найдорожій П. Добродійці Софії! Жертвує свої молитви любяча і вдячна с. Партенія ч.св.ВВ. дня 30.IX. 1954 р.» Документ – це складений удвоє аркуш зі шкільного зошита в клітинку. Головною ідеєю послання є «таїнство Хреста», принаймі з усіх слів «хрест» згадується найбільше – шість разів. А якщо ми розглянемо ілюстрацію до послання, то побачимо намагання художниці зобразити безліч хрестів – стільки, скільки християнських душ, і кожна з них мусить нести свій хрест, хай який би він тяжкий не був.

Формат ілюстрації – квадрат. Ліворуч у повний зріст у профіль зображено ангела у вотивній позі, котрий склав руки в молитві. Далі перед глядачем розгортається сцена: у центрі молода віруюча людина в синьому навколішки приймає величезний хрест і поцілунок від духовної особи, який благословляє – невідомого святого (рис. 3).

Цей святий в одязі, оздобленому безліччю малесеньких хрестиків, стоїть босоніж. З правого краю ще один ангел доручає малій дівчинці нести тяжкий пурпуровий хрест. Ще три тяжкі хрести лежать на землі, а в небі витає багато різнопропорційних малих хрестів, які утворюють художній ритм і створюють враження мерехтіння неба, його живої атмосфери, ефекту перспективи. В кольоровій гамі переважають теплі тони. Основними є жовтий, золотий – кольори неба і землі. Виділяється також пурпуровий – хрести, і синій – колір чи то дерев, чи то клубчастих хмар. Ідея роботи, як і в роботах К. Малевича, полягає у зміні пропорцій хреста, кута нахилу зради передачі його витання, піднесення в повітря. Одночасно художниця-монахиня зуміла показати різницю між тяжким земним хрестом і хрестом небесним, передати перехід з реального в абстрактне.

З мистецтвознавчого погляду розглянута ілюстрація – явище з ділянки аматорської графіки. Однак у ній виразно проступає бажання автора знайти щось нове, можливо, навіть з естетичного погляду експериментальне, що виступає не лише за правила тодішнього офіційного образотворчого чи народного мистецтва, але і за умовні іконографічні рамки в традиційному сакральному мистецтві, зберігаючи при цьому глибокий духовний зміст.

Рис. 3. Послання – це «таїнство Хреста»

Поєднання синього і жовтого за своїм масивом як в ілюстрації, так і в титульному написі привітання с. Парфенії давало виразні асоціації з національними мотивами забороненого українського тоді прапора. Ще за якихось два роки – у 1952 р. у Львові на подвір'ї Музею українського мистецтва таємно нищили (спалювали і трошили) «неблагонадійні» за змістом і формою мистецькі твори кінця XIX–XX ст. Очевидно, що це були твори або на релігійну тематику, або з виразними національними мотивами, або авангардними пошуками, чужими для панівного тоді соцреалізму. Серед них, мабуть, були акварелі лемківського художника-самоука Никифора-Епіфанія Дровняка.

Можливий зв'язок та інспірація графічної творчості монахів василіан на того ж лемківського художника Никифора-Епіфанія Дровняка, який приблизно в той час, але не у Львові, а на Лемківщині в Польщі, почав використовувати кольорові олівці для проектів церковних хоругв з зображеннями святих. Ці малюнки форматом, за духом і за формою нагадували підпільні рукописні листівки.

Раніше вважали, особливо польські дослідники, що Никифор почав малювати кольоровими олівцями, крейдками і пастелями через хворобу туберкульоз, мовляв, так радили лікарі. Бо якби він продовжував далі малювати аквареллю, змочуючи пензель губами, – то наразив би на небезпеку зараження інших людей.

Однак графічна творчість с. Парфенії дає доволі чіткий привід шукати зв'язок з тогочасними малюнками Никифора на релігійну тему. Не зважаючи на переслідування і насильне виселення з рідної землі українців-лемків, зокрема священників УГКЦ, Никифор продовжував дотримуватися греко-католицької традиції – сповідався, приймав причастя.

Намагаючись розкрити таємницю походження сестри Парфенії (Партенії), можна віднайти відповідник імені серед ряду святих церкви. Виявилось, що Святий Партеній для василіан є одним з найшанованіших, який прийняв мученицьку смерть 250 р., в часи гоніння християн за римського імператора Декія. 1784 року Римський Папа через посередництво цісаря Леопольда передав мощі святого мученика монастиреві василіан у Жовкві. Це підкреслювало особливу значущість ордену василіан для папського престолу, з одного боку, а з другого показувало василіанам, що задовго (за 100 років) до життя їхнього духовного фундатора Василя Великого св. Партеній здійснив свій мученицький подвиг. До речі, шанують Партенія у Галичині не 15 травня, коли він загинув, а згідно з датою перенесення Св. мощей у першу неділю після Воздвиження Чесного Хреста, тобто це приблизно збігається зі святом Віри, Надії, Любові і матері їхньої Софії. Так сестра Парфенія могла знайти в особі Софії Пелікан рідну душу і співпереживати з нею особливий День Ангела.

Цікавим є значення чоловічого і жіночого імен Партеній (Парфеній) Партенія (Парфенія), що означає чесний, чесна, непорочна, чиста, незаймана⁷. Ці факти дозволяють вибудувати припущення, що монахиня Парфенія була в минулому пов'язана з Жовквою і вступила до ордену василіан невинною дівчиною.

Варто звернути увагу не лише на зміст тексту і малюнка, а й на сам стиль послання. Тут переплітається словесна поетика давнішої епохи пізнього середньовіччя, ренесансу і бароко. Партенія бажає Софії і її родині, щоб на неї лилися «струї ласк». Разом з тим вона звертається «п. Добродійко Софіє». Типовим зверненням ченця до звичайного мирянина ще в ХІХ ст. було «раб Божий», «сину мій», «сестро у Христі» тощо. Звернення «шановний добродію» у 50–60-ті роки серед української інтелігенції стає дуже популярним. Воно підносить людину на якісно новий рівень, нівелюючи старі релігійні вирази, і одночасно опозиціонує до офіційного звернення: «товариші», «громадяни». Тому-то згодом, вже в 1960-х рр., звернення на зразок «добродію» заїмпонувало українським дисидентам, що підкреслював В'ячеслав Чорновіл.

Сестри Софія Пелікан та Вікторія Пелікан дожили до проголошення незалежності України і настання відносно релігійної свободи – померли одного 1992 року. Однак таємницю особи сестри Парфенії вони не розкривали. Можливо, через побоювання змінити на гірше долю, можливо, вони справді не знали нічого про монахиню, а познайомилися з нею через місцевих священників. Треба згадати, що деякі монастирі, зокрема Гошівський,

---

⁷ ПАРФЕНИЯ — честная, чистая, непорочная; букв.: девственница (греч.), доступ отримано 2017, <http://utund.narod.ru/ig.htm>.

закрили 1950 р., незадовго до того, як Парфенія 1954 р. написала привітання для Софії. Монахи і монахині змушені були вести суто приватне життя на квартирах, проте і за конспірації дотримувались чернечих обітів. Але слід враховувати, що Софія і Вікторія так і не повірили в реальність відродження України, греко-католицької церкви в державницькому плані, мали щодо цього непевні відчуття – легалізація УГКЦ та українських патріотичних організацій, мовляв, мала на меті виявити активний елемент, щоб потім влаштувати «розстріляне відродження № 2», що в перспективі Революції гідності 2014 р. виявилось правдою.

Висновки з дослідження. Апогеєм тоталітарної епохи у ХХ ст. в Галичині було переслідування Української греко-католицької церкви. Діяльність священників і монахів у підпіллі безумовно варта наукових досліджень. Дуже цікавою з цього погляду є мистецька творчість у цьому середовищі. В період другої половини 40-х років – початку 50-х рр. ХХ ст. складно знайти мистецькі твори, які б виконувались не у формальній відповідності до проголошених владою доктрин соцреалізму. В цьому сенсі духовне послання монахині Чину св. Василя Великого сестри Партенії «В день Ангела Високопреподобній і Найдорожій П. Добродійці Софії!» надзвичайно цінне. Подібні артефакти потребують вчасного виявлення та дослідження.

BASILIAN UNDERGROUND OF THE 1950S: A MANUSCRIPT PRAYER AND EPISTLE OF SISTER PARTHENIA (1954)

ARTUR IZHEVSKYY

The Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine
Department history of art
Svobody ave., 15, Lviv, Ukraine, 79000

SUMMARY

Written address by the Sisters of the OSBM Partheny to his sweetheart Mr. Sofia, dated 1954, is an important historical and artistic document. This document testifies to the underground pastoral activities of the Basilian sisters in Lviv during the reign of the communist regime. The basic idea of the document is that everyone must carry their cross.

Notwithstanding the active persecution and closing of monasteries by the Soviet regime in the 1950s, the Greek-Catholic Church still managed to found faithful followers even among ordinary Basilian monks. One of the examples of such activities is a written message of Sister Parthenia from the Order of Saint Basil the Great to her patroness Mrs. Sophia, dated 1954. The letter is written in a form of an epistle, congratulation with the name-day, payer for a certain person. The main idea of the document is that everyone had their own cross to bear, notwithstanding the hard times.

Decoration of the letter is very interesting. The text is written with ink in scribble handwriting with corrections, the content of the letter is simple and profoundly moral at the same time. A huge illustration – a rather complex symbolic composition – draws the reader's attention. It pictures dozens of big and small crosses hanging in the air and angels bearing their own crosses on the background painted in colors of the Ukrainian flag. The paintress used ordinary colored pencils.

This picture has special meaning due to the fact that the official artistic circles of the USSR were predominated by so-called social realism and atheism. Owing to three factors: her natural talent, heavenly inspiration and courage of her creative pursuits, Sister Parthenia created a work, which essence intersected with the then world tendencies in art. The same can be seen if we compare her work with other samples of the underground sacral graphics of that time.

We know a lot about the addressee of the epistle. A Lviv dweller, Sophia Markivna Pelikan (1912-1992) was a sister of the grandmother of the author of this research. Instead, we do not have much information about the author of the text and original picture. Probably, Sister Parthenia was acquainted with Basilian monks from Hoshiv (their monastery was closed a short time before in 1950) and most likely – with Basilian priests from Lviv.

A written message of Sister Parthenia from the Order of Saint Basil the Great to her patroness Mrs. Sophia, dated 1954, is an important historical and artistic document. This document is a testimony of the underground pastoral activities of Basilian nuns in Lviv in times of the communist regime. The main idea of the document – that everyone had their own cross to bear – is incarnated in original vivid graphic images.

Key words: Basilians monks, underground, manuscript, message, prayer, sister Partheny.

REFERENCES

Izhevsky, Arthur. "Contemporary Crosses as Characters of Liberty and Graphics of Galicia, other floor. XIX century – first floor XX century," *History of religions in Ukraine. Scientific Yearbook*. Book.II. Lviv, 2010, 659–669. (in Ukrainian).

Masliy, Olga. "Liquidation of women's monastic communities of the UGCC in Galicia (second half of 1940's)," *History of Religions in Ukraine: Scientific yearbook*. Book. I. Lviv, 2016, 626–634. (in Ukrainian).

Monogramist "H.B." Easter postcard with the inscription "Wesolego Alleluja!" - paper, watercolor, ink, feather. Lviv, dr.pol.1940- beg. 1950's - the archive of Arthur Izhevskogo. (in Polish).

On the day of the Angels, Vysokrepodobnaya and the Most Merciful P. Dobrozhitsa of Sophia! Sacrifices your prayers loving and grateful with. Parteness chso.vv day 30.IX. 1954 manuscript and text. Illustration - Paper. Colored pencils. Ink, pen. Lviv, 30.IX. 1954. 2 arcs. the location of the family archive of Arthur Izhevsky. (in Ukrainian).

Orlevich, Iryna. "Relations between Metropolitan Andrey Sheptytsky and Russophiles at the end of the 19th-beginning. XX century," *History of religions in Ukraine: Scientific yearbook*. Book. I. Lviv, 2016, 340. (in Ukrainian).

Parfenia – honest, pure, undefiled; lit.: the virgin (Greek.) Access was received on October 1, 2017, <http://utund.narod.ru/ig.htm>. (in Russia).

Shreivers, Joseph. Ch.S.V. EXW *Scientists and unknowing people can love Jesus. Who can love Jesus: Jesus loves you!* - Zbojska, 1930. Printing house of the TO. Basilian in Zhovkva. Pp., 5–11. (in Ukrainian).